LB 575
.03 G3
Copy 1

97. ИЗДАЊЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДУЖБИНЕ И. М. КОЛАРЦА 97.

ДОСИТИЈЕ У СРБИЈИ
1807—1811

ПРИЛОЗИ КЊИЖЕВНОЈ И НАРОДНОЈ ИСТОРИЈИ СРПСКОЈ

НАПИСАО
проф. Анд. Гавриловић

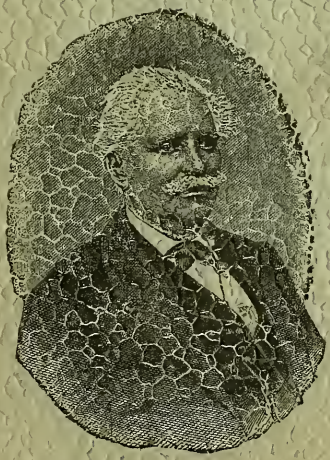

БЕОГРАД
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40).
1902.

97. ИЗДАЊЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДУЖБИНЕ И. М. КОЛАРЦА 97.

Gavrilović, Andra

ДОСИТИЈЕ У СРБИЈИ

1807—1811

ПРИЛОЗИ КЊИЖЕВНОЈ И НАРОДНОЈ ИСТОРИЈИ СРПСКОЈ

NOVA YOVANOVICH
SERBIAN BOOK STORE
STERLTON, PA.

НАПИСАО
проф. Анд. Гавриловић

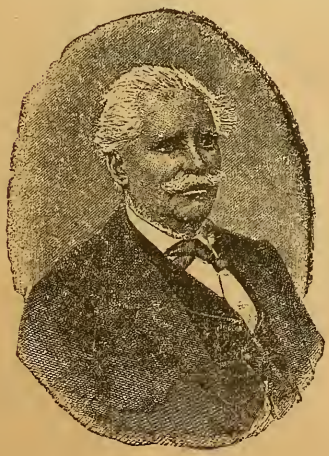

БЕОГРАД
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40).
1902.

LB575
.O3G3

ПРЕДГОВОР

Ако су наша посматрања, изложена у овој књизи, била тачна, онда је један од знатних учесника у стварању српске државе — обновљене Србије — био и прослављени Доситије Обрадовић. Рачунајући с тим фактом, историк има пријатну дужност да испита и осветли то учешће Доситијево. Такав је посао један од детаља којима ваља да се обогати историско истраживање о стогодишњици борбе за ослобођење Србије, борбе која је текла кроз дуги низ година — од 1803. до 1830. — имајући различите обрте и терене али само једну мисао водиљу.

За такав детаљ ова књига даје скроман прилог.

Али је Доситије првенствено име српске књижевне историје. Зато држимо да је овим радом учињен и њој, ма и мањи, приложак. —

У књизи има свега десет чланчића. У првом је кратак преглед онога што се до сада знало о Доситијеву живљењу у Србији и, за тим, реферат о новинама које се овде саопштавају. Осталих девет приложака разрађују и доказују те нове резултате. По себи се разуме да слика Доситијева живота и рада за означено доба није ни сада потпуна — али се надамо да овом књигом постаје јаснија и светлија.

Трећи, седми и осми прилог били су прошле године саопштени, као огледи, у књижевно-научном листу „Колу“, а пети је чланак штампан, тада, у „Наставнику“, органу Професорскога Друштва. Остали се прилози штампају сада први пут.

Грађа је — у колико није нарочито назначено — црпена из рукописа Народне Библиотеке у Београду и из извора̂ којима су ме изволели послужити г. г. М. Петровић и Ж. Стефановић, на чему им искрено захваљујем.

Л. Т.

ДОСИТИЈЕ У СРБИЈИ

ПРЕЂАШЊИ И САДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ.

У животу Доситија Обрадовића, као мало у кога важнијега књижевника, могу се јасно одделити поједине периоде од којих свака за себе чини целину и у стању је дати полета за читав људски век друге, духом мање, личности. Прво доба занесењачке младости престаје с изласком његовим из Хопова; друго доба учења у правцу побожно-моралном траје до одласка му у Беч; време спреме за живот и рад књижевнички свршује се настањењем у Немачкој, када настаје јек књижевне радње, који траје до познога силаска његова у Трст, а мало по том отпочиње се последња периода, од свих различита, у животу Доситијеву. Из многих поступака његових тога доба види се и воља и одлука Доситијева да последње године проведе у своме народу као културни радник. Тога ради обраћао се Црној Гори, а чим се у Србији показао комадић суве земље после страшне поплаве турске, Доситије с маслиновом гранчицом одлеће тамо и ту остаје до краја свога живота. Ако једном периодом живота припада Доситије цркви, другом философији здравога разума и тако даље — последњим одсеком Доситије постаје *народни, српски* великан, и то у првом реду пионир боље будућности младе Србије. То је први велики књижевник српски који

у тако лепој хармонији завршује свој толико плодни рад и кориснн живот.

* * *

Издајући Доситијева „Мезимца“, Павле Соларић исказао је слутњу и жељу да би се о последњој периоди Доситијева живота проговорило више и лепше. „Неће — вели он у предговору — зар тко-то, кому је житије Г. Доситеја у Србији на домашају било, и кому је оно јошт у топлим Српским персима впечатљено; неће га зар, увековечнија достојног, у смертним персима својима за студени гроб чувати... *Спомен о Житију Доситеа Обрадовича у Србији* каква би то била Србљем наперсна књижица!“

Наводећи те речи Соларићеве, ја сам у спису „Доситије Обрадовић“, 1900, поменуо да „остаје за свагда губитак што се нису испуниле Соларићеве наде“. А говорећи о оскудици података за биографију Јована Дошеновића, поменуо сам како „скица његове биографије личи на књигу у којој су тек неколики листићи сачувани с неколико јероглифа на њима исписаних“ (Глас С. К. Академије LX, 221).

То можемо поновити за нацрт описа последње периоде Доситијева живота.

Највише и најбоље грађе за познавање тадашњега му живота дају његова домаћа писма — у колико су сачувана. Неколике занимљиве анегдоте сачуване су понајпре у „Србијанци“ Симе Милутиновића. Сачувана је и диплома којом је Доситије постао Попечитељ Просвештенија. О неприлици која је настала између Доситија и Ивана

Југовића обавестио нас је, у главном, Вук Караџић у додатку „Правитељствујушчем Совјету“. „Историја Српскога Устанка“ од Л. Арсенијевића-Баталаке приложила је такођер неколике појединости о Доситијеву заузимању за основање Богословије у Београду, а „Поменик“ М. Ђ. Милићевића умножио је анегдотску грађу новим саопштењима.

* * *

По тој, до сада познатој и употребљаваној, грађи стоје ови фактови као наше знање о животу Доситијеву у Београду:

1), Доситије је прешао у Београд, свечано дочекан, првих дана августа 1807, а умрО је у Београду при крају марта 1811 године.

2), Првих петнаест дана становао је у граду, у великом двору пашину. Тадашња осећања његова виде се из писма му од 13. августа те године. За тим се преселио у стан своме пријатељу капетану Петру Новаковићу Чардаклији, с којим је весело провео до смрти Чардаклине у фебруару 1808. Наскоро по том немилом догађају Доситије је прешао у пространи стан Родофиникина, рускога посланика. Пред јесен 1809. Доситије је и по четврти пут променио стан, прешавши у кућу где је заседавао Правитељствујушчи Совет. Ту заузме две собице које су му могле бити уступљене. У тој је кући, која је била до саме данашње Текије на Краљеву Тргу, Доситије и умрО.

3), Доситије је ипак имао и своју властиту кућу, коју је у почетку 1810. добио од Совета. То бејаше једна од већих турских кућа — али се Доситије не хтеде у њу преместити већ је оправи

и удеси за школу па настаде те се у њој отвори Богословија.

4), Не много по доласку у Београд Доситије је узет за члана Совета, а из половине 1810. године имамо и његов потпис који гласи „Совета Народњега Соседатељ“.

5), Јануара 18. године 1811. написана је диплома којом се Доситије утврђује за „Попечитеља Просвештенија Народња“, на које је звање мало пре тога постављен. У том је положају и умро.

6), Због капетана Чардаклије Доситије је дошао у сукоб с Иваном Луговићем и имао је са њим, у првој половини 1808, малу полемику.

7), Доситије није у Београду продужио књижевни рад. У његовим писмима видимо како му се кад што враћала жеља за књижевнички живот: зарицао се да ће ускоро оставити све па ићи у свет где има штампарије; али тога није учинио. И Соларић тврди да он у Београду није ништа на књижевности радио. На супрот томе стоји казивање Соларићево да је у Београду написао Доситије пред смрт неки спис: *Доситијев тестаменат роду* или *„Ластук гроба мога“*, што се изгубило после 1813. године.

8), Доситије је одржавао везе са старим пријатељима у Аустро-Угарској и текао нове пријатеље у Србији. И једни и други су се старали да му живљење олакшају и да га развеселе набавкама животних намирница до којих се није могло лако ни помоћу новца доћи.

9), Доситије у писмима спомиње Хајдучку Чесму у топчидерском Кошутњаку, до које је из-

лазио често, па у писму једном изјављује жељу да ту и сахрањен буде.

10), У понеким писмима просевкују мисли човека на кога има утицаја његова ратничка околина и људи којима је, за срећна почетка, послао још из Трста леп прилог новчани. Кад што се јави и човек који се интересује о књижевним пословима. —

Таква и толика активност старога књижевника за три и по године његова живљења у Београду довољна је била да Доситија покаже потомцима у новој светлости што је озарила и гроб његов који има такођер своју, познату, историју.

Али то није све што о тадашњем Доситију можемо знати.

* * *

Кад поменуту грађу умножимо другим подацима, о којима дајемо посебна рачуна у приложеним расправама; кад је проучимо, поредимо и осветлимо објашњавањем ондашњих прилика друштвених, политичких и државних — добијамо за познавање завршнога одсека живота Доситијева још и ове резултате:

1), Земљиште рада Доситијева шири се, и из Београда прелази на сву Србију.

2), Доситије је дошао у Београд, да у њему и Србији остане, 6. августа 1807. године. Преминуо је у Београду 26. марта 1811.

3), Сазнајемо све потребне појединости о кући коју је Доситије добио па је уступио за Богословију.

4), Познајемо ближу судбину те школе Доситијеве.

5). Доситије је заиста израдио пред саму смрт свој последњи књижевни рад. То је био мемоар о приликама политичким, друштвеним и државним, мисли и савети српском народу као последњи аманет великога човека и Србина.

6). Доситије је, као стари путник и тада активни политичар, ишао на различита путовања: декембра 1810. био је по нарочитој мисији у Влашкој, и то му је било последње путовање јер се на скоро по повратку разболео и пао у постељу с које није ни устао. Најмање два пута је ишао у Тополу: једном с пролећа а једном у новембру; ово је друго путовање било, вероватно, 1810. године. Не може се доказати али је могућно да је Доситије походио и нека бојишта као на пр. логор војводе Молера, с којим је био у особитим везама.

7). Та путовања и јаке везе с првим људима онога доба говоре за велику политичку активност Доситијеву. Он је био патриота који је свом снагом и здравом памећу радио на ослобођењу Србије: тражио је да Србија буде своја и Српства, како би стала на чело васцелога племена за обнову народних идеала; заступао је искрене али разборите везе и ослањање на једноверну савезничку Русију, налазећи да и Српство има шта показати пред светом; и он и Иван Луговић, с којим се само у једном личном питању био тренутно разишао, имали су једне погледе на ток и природу догађаја; од философа и учитеља постао је политичар а од лојалности препунога човека револуционар који у одлучном тренутку храбри Вожда.

8), Доситије се стара и речју и писмом да дижe војнички морал у ратника којима јавља гласове и повољне изгледе за народну ствар.

9), Као један од твораца и уређивача државе у још крвавој Шумадији, Доситије стиже да се заузме и за полепшање и сликање београдске цркве, видећи да је и црква битна чињеница у организму државном.

10), На послетку видимо ближе и интимног Доситија на Хајдучкој Чесми и за трпезом. — — —

Кад се сви, раније познати, подаци и ови, овде исписани, прилози пореде, добијамо контуре од оне слике каква би нам се морала указати да није раздобље 1813.—1815. поновило, за Србију, затирање споменикâ прошлости, затирање које је, за Српство, кроз векове успешно извођено.

ДАН ПРЕЛАСКА У БЕОГРАД.
ДАН СМРТИ ДОСИТИЈЕВЕ.

Као што је познато, хронологија живота Доситијева постала је за истраживаче правом загонетком, која — управо са те особине загонетања — дражи и изазива на тражење одгонетљаја.

До данас су остала непозната и два датума који се нас у овој књизи посебице тичу јер одређују границе времену за које је Доситије живео и радио у Србији. Један казује почетак а други свршетак те периоде у животу Доситијеву, али је досадашње истраживање остајало код неутврђених међа задовољавајући се општим обележајем времена.

Понављајући оно што је познато и што сам и сâм навео у спису „Доситије Обрадовић“, 1900, — знамо да је последње писмо које је, по до сада познатим прилозима, писао Доситије из Земуна пред прелазак у Београд, датирано 1. августа 1807. а већ се 13. дана тога месеца јавља писмом из Београда *као Београђанин*.

Држимо да те границе, 2.—12. августа, кад је Доситије несумњиво прешао у Београд да се у њему настани, можемо у приличној мери сýзити.

Пре свега у писму од 1. августа Доситије не помиње скори одлазак у Београд, а вероватно је

да би то учинио кад би стајао готов да седне у кајк и да се превезе тога дана или најдаље сутра. Писмо то говори о примљеном поклону, те би помен промене места становања био у њему са свим у реду. Са друге, опет, стране у писму, првом из Београда, вели: „Како сам дошао у овај воздух, почео сам се обновљати...“ Тако не би могао писати да је дошао у Београд на дан-два пре тога времена. Саме те околности своде време преласка Доситијева у уже границе, од прилике око 4.—10. августа.

Доситије је, као што се и на другом месту ове књиге помиње, свечано дочекан у Београду, а то је, готово поуздано можемо рећи, било лицем *на Преображење 6. августа.*

По чему то изводимо?

У једном писму војводе Петра Николајевића Молера, које је лепо сведочанство о везама између Доситија и Молера и које стога доносимо у целини у нарочитом прилогу, вели Молер Доситију између осталога и ово:

„Није само праздник Преображенија дарووао вас Београду и Србији, заједном отечеству, него равно тако и ви преображеније нам свима дадосте“.

Овај леп обрт речи, за који данашња стилистика може завидети ондашњем начину казивања мисли, ми објашњавамо тиме што држимо да је Доситије прешао у Београд, као што мало пре рекосмо, на Преображење 6. августа 1807. године. Држимо да на такво тумачење имамо права све дотле док се не би јасно и непосредно утврдило да Доситијев прелазак пада не шестог већ другог неког дана у првој половини августа. Међу

тим не одричемо се наде да ће директно сазнање утврдити ову нашу поставку.

* * *

Започевши, према реченом, 6. августа 1807. године нову, и последњу, периоду свога живота у новој, а вазда драгој му, отаџбини, Србији — Доситије је, као што је познато, преминуо у Београду једног од последњих данâ месеца марта 1811. године. Али се дан смрти његове — и то је познато — означава различито: 21—26—28. марта. У свом делу „Доситије Обрадовић“, 1900, ја сам изјавио да ми се средњи датум чини најближим истини, па сам навео и разлоге због којих тако мислим. Што је Копитар забележио да је Доситије умро 26. марта чинило ми се да је имало свога оправданог разлога.

Ранијим комбинацијама додајем овде нов, и ако мален, прилог.

У десетом прилошку ове књиге панегиричар Доситијев вели, поред осталога, и ово: „И кад је Совет Правитељства Сербскога, о безсмертни! у часу кад смо те мајки земљи предавали, разписао свуда да се по целом драгом отечеству у црквама упокојне службе теби, неупокојени! одрже, и кад су сљедујући позиву свога Правитељства на млого места дужност извршивати почели *одма другога ил' трећега дана при концу месеца који нам те узе* — ми смо знали да је то тек један чин отвјета и враћања које ти Србија дугује на веке“.

Наведене речи казују: Совет је можда на дан погреба Доситијева држао седницу и одлучио на-

редити да се у свима отачаственим црквама држе помени за покој душе Доситијеве; у многима је црквама такав помен, по тој наредби која је ван сумње била у исто доба и јављање о смрти Доситијевој, тај помен одржан по пријему наредбе одмах другога или трећега дана — а то је било још у току — при крају — марта месеца. Ако је све то тако — онда би било немогућно, или је бар много мање вероватноће за могућност, извршити ту наредбу још у марту, јер би се наредба могла донети, *најраније*, тек 29. марта. У друкчијој претпоставци два дана дају веће могућности за све то — *са чега држимо да је све већа вероватноћа да је Доситије умро 26. марта 1811. године.*

ДОСИТИЈЕ У ТОПОЛИ

На Преображење 6. августа 1807. године, крете се готово цео Београд Дунаву ниже града да на пристаништу дочека славнога Доситија Обрадовића, који прелажаше тада у Београд да у њему и у Србији на свагда остане. Топови с града поздравише новога госта и грађанина, кога радосна управа српска смести, за прво доба, у пашин конак, у граду...

Не можемо, без података, рећи да ли је тада у Београду био и Вожд, али знамо да између њега и Доситија бејаше потпуна искреност, љубав и узајамно поштовање. Доста је сетити се само речи, којима је Доситије храбрио Вожда после каменичке несреће: „...ти се поуздај у Бога, и сада као што си и до сад увек радио, па се не бој никакве силе ни људске ни непријатељске! Само те молим, господару, да се ти не смутиш да не клонеш духом и да се не изгубиш!... И сада нека на твом месту буду твоја родољубива воља и општа љубав и слога, па ћемо бити спасени и од ове беде и од сваке друге напасти, која би на нас напшла!“ Те карактеристичне, и друге, речи Доситијеве сачувао нам је од заборава Баталака. Такога је значаја и причање Симе Милутиновића

о савету који је Доситије дао Советницима у часу тешкога искушења. ...Господара, Богом данога, пазите и слушајте више но икога, да би се и он од срца могао о свима бринути и сваку беду савладати! Тако, поред осталога, световаше Доситије српске главаре. А колико је тек знаменито и поучно последње путовање Доситијево у служби земљи и господару! С правом истиче Баталака колико је Вожда дирнула смрт Доситијева, човека за којим је Карађорђе „неутешан остао“.

* * *

На овом месту имамо да саопштимо нов прилог за ближе познавање одношаја између Карађорђа и Доситија.

Је ли Доситије ишао када и куда у унутрашњост ондашње Србије? Тако питање до сада није, ако се не варамо, ни постављано, јер нема грађе за одговор на њ. Међу тим оно је и природно и логично. Оно истиче из помисли: да ли је могућно да се Доситије за свога без мало четворогодишњега бављења у Београду, у доба кад је, као што нам све јасније постаје, узимао жива учешћа у крупним земаљским пословима — није никуда кренуо ни једном дубље у земљу?

За Доситијево познавање Србије имамо само један овлашан спомен. То су, у писму од 25. септембра 1806. писаном из Земуна браћи Гавриловићима у Карловце, његове речи: „Хе, моја браћо! Како ми се цели живот кратак чини, док смедеревске нисам видио пределе!... Само од Београда до Смедерева гледајући, а шта је *даље и унутра — то ће мајсторскија него би моја опи-*

сивати пера". Али је тадашњи мало дубљи залазак Доситијев у Србију тек претпоставка.

Међу тим — *Доситије је одлазио у Тополу, па је једном, по свој прилици 1810. године, на Св. Климентија, 25. новембра, био ту гост на слави Карађорђевој.*

Од куда то знамо? Доситије у писмима својим то не казује. Али колико нам је тек писама његових познато? А осем тога — он ни друге ствари, иначе важне, у писмима не саопштава.

Кнез Александар (1842.—1858.) прослављао је обично крсно име у Тополи, позивајући на славу многе званице од чиновничког и свештеничког реда па и саме важније сеоске домаћине (Поменик, 231). На једној такој гозби, у педесетим годинама, бејаше и неки старац Радоје из Божурње, који је у младим годинама својим био у Тополи и служио у дому Карађорђеву. Случај учини те Радоје стаде Кнезу и осталима причати о једној такој слави коју је, на том месту, прославио Вожд једне од последњих година свога господарења. То казивање савременика Радоја саопштава се овде по причању пок. Ник. Ђорђевића, окр. начелника, писцу ових врста.

* * *

Садржина је тога казивања у овоме.

Неколико дана пре славе дође у Тополу Доситије и одседе у дому Карађорђеву. По свему се могло мислити да је Доситије само гост, ради славе.

За ручком Вожд не хтеде сести докле га Доситије не понуди и собом стави за трпезу.

Доситије много причаше хвалећи више свега лепоту крајева у Шумадији. Домаћин и гости, пак, запиткиваху о далеком туђем свету где је Доситије толико година провео...

Сутра дан рано пóђе Доситије у Београд. Пола у шали а пола од збиље поиска он да му се напише пасош, какав се издавао готово сваком у оно доба чим је ма најмање од куће пошао. На то му одговори Вожд:

— Теби не треба да се пише пасош. Ти прóђе толике народе, па ти не би ништа; а зар у српској земљи да не можеш? Срећан теби пут, а ко ти затражи пасош, пошаљи га, коекуде, мени да му га ја напишем!

Кад пође Доситије из куће низа степенице, Вожд га придржаваше рекавши му:

— Чувај се, чичо, да не паднеш!

На то стари Доситије одмах одговори:

— Чувај се, господару, ти да не паднеш. Ја, знаш, ако и паднем, било па и није; али ако би, не дао Бог, пао ти — нема добра ни за нас!

У добро окована кола са два запрегнута коња, која гоњаше кочијаш, седе Доситије, лепо увијен у топлу бунду. До кочијаша седе један Вождов момак, до зуба оружан...

Кад кола бејаху већ далеко одмакла, рече Карађорђе колико онима који бејаху око њега толико и себи:

— Коекуде, овај чича ако и не зна шта цареви ручају, зацело зна шта раде, а то је баш оно што нама треба!

*
* *

У једној старој кући београдској имао сам прилике неколико пута доћи до старих ређих књига, штампаних или преписаних*), и разних писама, бележака и других ситница, различите вредности, из првих десетина деветнаестога века. Ту сам недавно нашао и један свежањ разноврсних бележака: неколико листова од рукописне песмарице, два писма Григорију Возаровићу, почетак преписа једног штампаног драмата Јоакима Вујића и два мала листа као неког летописа или дневника, у којима је рукопис, по свој прилици, Возаровићев. У овом одломку имамо белешке о природним појавама, о Вићентију Ракићу, о Дим. Давидовићу, и овај недовршен запис при дну једнога листа: *„Доситеј на слави Цернога Георгија погоди премјену“*. Запис је, види се, прелазио и на идући лист, кога нема сада. Ко зна какве је интересности он казивао!

Овај наш остатак не казује ни *кад* је ни *где* је Доситије био на слави Вождовој, нити о каквој је „премјени“ било ту говора. Ми га овде помињемо једино стога што он на неки начин тврди нешто што је у складу с наведеним причањем.

*
* *

Али — она анегдота о клизавици и падању била је и до сада позната, само се препричавала мало друкчије.

*) Године 1888. нашао сам ту препис првога дела Доситијеве аутобиографије, израђен необично исписаном руком и лепо укоричен. Тај сам примерак с ондашњим својим другом Љуб. Јовановићем предао Народној Библиотеци.

У „Седмици“ 1857. бр. 3. читамо ову белешку: „*О једном празнику године 1810.* пшао је наш славни Доситија Обрадовић са врховним вождом српским Карађорђем у цркву. На путу је била поледица и зато рекне Карађорђе Доситију: „Чувај се старче да не паднеш“. Доситија му на то одговори: „Богме, чувај се да ти не паднеш, јер ја ако и паднем, неће за мене нико ни знати, али ако ти паднеш, чуће цела Европа“.

* * *

Кад смо своје сазнање о Доситијеву бављењу у Тополи укратко саопштили Г. М. Ђ. Милићевићу, он је изјавио ово:

И Петар Јокић причаше да је Доситије долазио у Тополу. Јокић га је гледао ту једном у *пролеће.* Попео се Доситије на Опленац, брдо у Тополи, више града Карађорђева, и набрао ситне салате; киша га потерала натраг а он се са њом враћа и показује из далека, додајући да они и не знају како је то слатка ствар за „препитаније“. На то га Вожд, гледајући с куле од кише клизаву траву, опомену нека се чува да не падне, на што му Доситије одговори: нека се чува он... и т. д.

* * *

Из свега, довде наведенога, сазнајемо да је Доситије одлазио у Тополу, да је у њој био једном у пролеће, по сведочанству савременика Јокића, и једном, опет, у позну јесен, о слави Вождовој, по другим подацима.

Које је године било ово последње његово гостовање у Тополи, ми тачно не знамо. Али се понајпре заустављамо на знаменитој 1810. години. Пре свега — те су јесени у Тополи вршени многи важни послови: Младен је — вели Вук у „Правит. Совјету“, 1860, стр. 50. — с Михаилом Грујовићем и оно знамените преуређење земље смислио тада путујући из Београда у Тополу. Даље, у самом се казивању вели да је то било једне од последњих година војевања Карађорђева; како је, пак, Доситије идуће, 1811, године умрО, то узимамо и с тог разлога годину 1810. За тим треба довести у везу ову Доситијеву походу у Тополи с последњим путовањем у Влашку, које је одмах по том дошло: није ли Карађорђе ради тога договора и позвао Доситија у Тополу, на само, а под видом свечарске гозбе? Најзад и та случајност што се она анегдота из „Седмице“ ставља изрично у 1810. годину, показује, са своје стране, време кад је била ова похода Доситијева. Има само једна једина околност која се томе може противити, и ако тек донекле. Она је у питању: да ли је Доситије могао тако брзо отићи из Тополе преко Београда у Влашку да у Букурешту буде већ пре половине декембра? Али се та сумња паралише сећањем, да је Карађорђе опростивши се руске војске у половини новембра, морао *одмах* за њом слати Доситија у Влашку.

* * *

У колико нам Доситијева политичка акција у Србији постаје познатија, у толико нам се све

више намеће поређење које изазива појава Карађорђа и Доситија с једне а Милоша Великога и Вука са друге стране. То су четири највећа духа српска у деветнаестом столећу: прва двојица чине епоху почетка у разламању народних и просветних окова, друга двојица ослобођавају и тело и душу из ропства. Колико срећног удеса у таком размештају исполинских снага!

ДОСИТИЈЕ И ВОЈВОДА МОЛЕР.

Познато је да је међу јунацима Доситијева живљења у Србији мало њих било писмених. Отуда је и могао сокоски војвода Петар Николајевић Молер, с врло смерном писарском спремом, изићи на глас не само доброг јунака и војводе већ и на перу вешта човека. Молерових писама имамо сачуваних тек неколико — и то већином необјављених — што је свакако мало да бисмо могли или потписати или порећи суд Молерових другова о његовој писмености. Писма та, до сада нађена, сведоче ипак не само о његовој вољи да их пише на дугачко — што је, као што је познато, изазвало Вожда да обриче награду оном који Молера „натпише“ — већ и о тежњи да буде садржином њиховом у кругу мисли онога коме пише.

Али се лепа страна Молерове писмености показује нарочито у преписци његовој са Доситијем. Доситије је, вероватно, водио преписку, по различитим потребама, и са другим главарима, али је тога морало бити мање — колико је допуштала писменост њихова. Да се, пак, с Молером чешће дописивао, сведочи и та околност што је остало трага, сведочанства, такве преписке. Мислимо, у првом реду, на добро позната два писма Доси-

тијева Молеру. Њима имамо да додамо овде два писма која је Молер писао Доситију а која нису до сада објављена. Она ће не само бити нова сведочанства за смерну писменост Молерову већ и, своје врсте, приложак за даље познавање Доситија у последњим годинама његова живота. А колико је тек могло бити таких споменика!

* * *

За илустровање веза између ова два знаменита човека имали смо до сада, као што је поменуто, два писма Доситијева. Занимљиво је већ и оно што нам о томе казује та малена грађа. Зато ћемо овде, и ако се не може утврдити ближа веза између тих старих и других до сада непознатих података, имати у виду и једна и друга писма.

Из првог писма Доситијева, од 23. маја 1808., обраћамо пажњу на оне изјаве из којих се види како му Молер „толико широко и пространо“ пише, како „чрез то мени своју топлу показујете љубов“, како верује у „вашега к мени пријатељства знак“; како му Молер изјављује „да би ме радо видити хотели и да би, ако ни зашто друго, зато у Белград дошли“, како то види Доситије „из дугачког вашега и уредног писма“. Доситије се радује што види у таком „српском витезу и обранитељу лепу и просвештенија рачителну и желателну душу“. Искрено изјављује: „Желим да вас видим и да с вами живим“. Радује се што му ране пролазе и шаље му *Етику*.

Јасно је, дакле, да је то одговор Доситијев на неко писмо Молерово. Јасно је да се они тада

нису лично познавали. Али се ни по чем не може тврдити ни да је Молер само један пут писао Доситију до тог времена, ни да је ово прво писмо Доситијево Молеру. Једно је, пак, са свим вероватно — да се Доситију прво јавио писмом Молер. Осем тога — не постоји никакав стварни повод за ову преписку: она се, као што лепо вели Доситије, оснива на „сродству душа и умова". Чини нам се да то треба нарочито уочити. Још додајемо да је та година — 1808. — била у историји нашега ратовања доба мира.

Трагови даље преписке њихове загубљени су, и указују нам се, обилатије, тек у 1810. години. По свима подацима о томе можемо извести ово:

Доситије је с пролећа те године писао Молеру;

Молер му је одговорио писмом од 1. маја из логора на Баурићу;

После кратког времена, 25. маја, Молер му је писао опет и послао му на дар „краву и телце";

На то је Доситије одговорио писмом од 2. јуна 1810. године.

Да дамо рачун о тим писмима.

Првог писма Доситијева немамо; о њему сазнајемо из Молерова одговора.

Тај одговор саопштавамо овде у целини Он гласи:

Високопочитајеми!

„Ја јесам примио ваше писање и из њега се пуном научио, како год да сам све свјаштене од створења света мира божија књиге изучио. А од таки(х) писања не само ползу већ, развје свега, увеселеније имам и повторно изричем, кад би и(х)

сваки дан добивати могао да би блажени учени постануо. Ај давно смо ми знали и чувствовали, племе наше и нација да је на све стране разпростерто, и да ната браћа нигде не спавају, него баш на славу отечества свуда дјелају дондеже свјет пред очима; али се толиком усердију ни надати нисам могао, и наша нација велика и млогољудна јест и синови србски просвештени и научени. Нигдар ни от кога држава наша неподпомогнута, да ли би могла обстојати и подићи се — зацело никако не, јер осим рабрости воинствене ште се јошт млого што у држави нашој не има, а то млого ви нам уједном дајете, и ми се толиком љубовију божијом срећним чувствовати можемо и таким се заиста наричемо. Није само праздник Преображенија даровао вас Белграду и Србији, заједном отечеству, него равно тако и ви преображеније нам свима дадосте. — Сад на некоје точке вашега писања. Ваше желаније основати полезне школе, заведеније у којему ће се пастири стада опремити науком и милошћу душевном, мора свакога отечествољубитеља увеселити. И то је са свим ваш посао и труд отворати очи рода нашега, које је позив ваш у народу свему, као што и сами кажете; вериге робства и невежества у свима смотренијама разкинути. Ту се тек не има друго што казати, него само пожелити свака срећа чина такога, и ја с увесељеном душом то примио сам, јошт и зато што нимало туђ рода сам духовнога, као што и сами знате. — Ви даље кажете, како вам се чини да ћете иначе другим постанути човеком. Не бојте се! разумем, што би сте казати хотели: ја већ

реко да је ваше отворати очи роду. а ви на то заборавити нећете. што ја говорим! — и не можете: има доста који ће рабро воинство водити на нашему али колико и(х) је на вашему мегдану! Зато и јесте вами желити доба ваше, гди ће те у миру свима отвјете давати на све што млади. а и стари бога ми! род србски душом знати жели. Ej благо нами кад само вас тада узаслушати будемо. — Ја би млого волео с вами пуно говорити опет. и пропустити не би мого до вас не доћи — а што мислите: да и ви дођете до нас баш ако ће и овамо на шанцеве? Сад ћете ли ми ви отписати не знам. али знам то да су се у срећни час родили они књигоноше. који ми ваша писма донесу — тај се више не има бригати што ће јести и печалити што ће пити.

Усердно вас поздрављам и пребивам ваш почитатељ

(У Баурићу) Маја 1. 1810. г. Петар Николајевич.

Као што се види Молерова оданост према Доситију нема границе: он прелази у хиперболисање не само славе Доситијеве већ и једног писма његова; употребљава мотив Св. Писма онако како га је Доситије употребио у предговору ка *Етици,* коју је Молер не само добио већ, види се, и читао; храбри Доситија у намери за основање Богословије и отвара му лепу перспективу плодног просветитељског рада, за који Доситије, како се види, нестрпљиво очекује време; помиње се жеља да се *опет* разговарају, што значи да се њихово пријатељство „сродних душа“ није ограничило само на преписку; помишља се на Доситијево путовање чак и у логор српске војске под

Молером; најпосле се лепо казује како се срећним осећа Молер кад добије писмо од Доситија.

Писмо Молерово од 25. истог месеца немамо. За њ сазнајемо из Доситијева писма Молеру од 2. јуна те године. Доситије, захваљујући на дару, изјављује жељу да дочека „вас *јоште* видити и усмено благодарити“. Чини нам се да овим одговара Доситије Молеру на оба његова писма од 1. и 25. маја. Ту Доситије говори о приликама тадашњим и о будућности кад „ова љубима земља у безбедство, постојани мир и благополучно состојаније дође“. Све што он ту разлаже у логичној је вези с оним што му Молер пише у наведеном писму.

Али осем свега што смо овде поменули имамо остатак још једнога писма Молерова, за које држимо да је писано Доситију. Једно писмо Молерово, које је у главном пропало, завршује се на трећој (сачуваној) страни писаћега великог табака овако:

— *Тешки истина прилазе нам дани, али зар нисмо теже преболели ране и ми и ви — ваша наука вам казује то најбоље, а и ми знамо по нужди добро, зато се и радујем вашему гласу и свему чиме нас обнадеждавате. А то сам већ казао.*

Пребивам усердно вас поздрављајући највећи љубитељ ваш *Петар Николајевич.*

Да није то писмо писано као одговор на поменуто последње писмо Доситијево Молеру, у коме је Доситије написао и ово: „Сада нас благи Бог са благонадеждијем одушевљава, и славни нам гласови од наши сојузника и велики покровитеља долазе“?

* * *

Трагајући за бледим споменима последњих година живота и рада Доситијева, дошли смо и до ових података за илустровање веза између два заслужна Србина. Да ли само стога што нам је потоња судбина Молерова већ позната, или и зато што и у овим везама одиста видимо извесне особине темперамента Молерова — нама се чини, да је Доситије у једно доба био онај који је својим „отвјетима“ задовољавао немирни дух даровита али и чудновата унутарња човека у војводи Петру Николајевићу Молеру.

ДОСИТИЈЕВА БОГОСЛОВИЈА

Прешавши у Београд, Доситије је, као што сâм вели у једном писму, првих петнаест дана провео у двору пашину у граду, док се не смести у две собице у згради Советској које су биле залишне. Пошто се земља опорави од недаћа 1809. године и кад ствари пођоше правилнијим током напред, сети се врховна управа и старог Доситија, који тада дође до своје куће.

Двојако је мишљење о томе: *кад* је и *како* је то било?

Сувременик Сима Милутиновић казује у „Србијанци“:

Доситије свог је труда смогом
Откупио у врховне власти
Дом спахијски виш' Видин-капије,
У обзиду са пространим мјестом...

Без сумње ослањајући се и на то казивање Милутиновићево, М. Ђ. Милићевић у „Поменику“, 458, пише: „Доситије, чим је прешао у Београд, купио је кућу с пространим местом“.

Али други сувременик, Лазар Арсенијевић Баталака, у својој „Историји Српскога Устанка“, 405—406, пише о Доситију: „Да је он био уважаван не само од Карађорђа... него и од свију других старешина народних, и то је неоспорима

истина. Из оваког према Доситија уважења Карађорђе са Советом у договору, у почетку 1810. године, поклони Чича-Доситију — тако га је Карађорђе звао — једну из турских кућа, са пространом авлијом и још пространијом баштом, засађеном свакојаким воћем и лозама".

Као што се види, ова се казивања разликују у одређивању и времена и начина, кад је и како је Доситије дошао до своје куће. Питање о времену није тешко одлучити. Ваља обратити пажњу на оно што Милутиновић даље казује. Он вели да је Доситије то купио:

Рад' црквене школе и печатње,
Ту да с' уче нови свештеници
Бит' пастир'ма достојнијем жезла
Над душама Израиља Сриска;
И да с' књиге штампају црковне,
Док и разне приспију грађанске,
Ал' умрије блажене памети
Не испунив још прекрасне желе,
Већ Раклћу осмјехну се срећа,
Те предузе неке Богословју
Обучават' и појати ће што. —

Милутиновић нам, дакле, јасно казује да је то Доситије учинио не много пре своје смрти. А са тим се слаже и Баталака. По сведочанству, дакле, двојице сувременика Доситије је стекао кућу не много пре своје смрти; по једноме, који време ближе одређује, то је било управо у почетку 1810. Према томе навод М. Ђ. Милићевића по коме је то било одмах по преласку Доситијеву у Београд, дакле 1807, — остаје за сада без потврде.

Друго је питање: је ли Доситије кућу купио или добио? Ми остајемо при тачно одређеном ка-

зивању Баталакину, и Милутиновићево причање како је Доситије дом „откупио“ узимамо као потврду онога што Баталака казује колико је Доситије потрошио *свога новца* док је *оправио* кућу. „Али он — говори Баталака за Доситија — довољан будући са оним двема собицама у Совету, више речену кућу о своме трошку оправи, доградивши још и друге неке зграде у њој, за које је он држао да су неопходимо нужне за циљ, на коју је он одмах ту кућу намењио... На ову кућу, на оправљање њено и на дограђивање свију удобности, које је за нужно налазио старац Доситије... у лаку руку морао је потрошити до 3000 гроша, а ова сума гроша, у оно време, чинила је 300 дуката“ (406.—407.).

*

Према свему довде наведеном стоји факат, да да је у почетку 1810. године, када је становао у згради Совета, Доситије добио на своје уживање кућу. Ту је кућу, као што је већ поменуто, он о свом трошку оправио, али се у њу не хте уселити. Напротив, она му је дала могућности за остварење једне од његових жеља.

Ми се сећамо како је Доситије још 1805. желео да се у неком куту слободне земље српске настани и да ту отвори школу. Тада је мислио — као што сведочи позната његова преписка с владиком Петром — на Црну Гору. Кад после две године дође у Србију, Доситије зађе и у друге послове државне, али мисли о школи није напуштао. Малих — нормалних — школа већ је било, и у писмима Доситијевим имамо сведочан-

ства како се он о њима интересовао, испите им походио и т. д. Година 1808. донесе Београду и „Велику Школу“ после које Србији недостајаше само још — Богословија. И *та* школа бејаше предмет жељâ Доситијевих. Са њом или уз њу мишљаше Доситије подићи и штампарију, најпре за црквене а за тим и за остале књиге.

Да је сачувано спомена о свему што је у оно знаменито доба рађено, знали бисмо много више о припремама које је Доситије чинио за основање такве школе. Није вероватно, као што се обично узима, да је он тиме са свим изненадио Совет. Једно писмо војводе Петра Николајевића Молера, с којим је, као писменим и интелигентнијим, Доситије био у преписци, баца нешто мало светлости и на ово питање. Два, напред саопштена, писма Молерова Доситију дају уопште лепе грађе за ближе познавање Доситијеве активности онога доба. У једноме од њих видесмо траг о саветовању које је Доситије морао имати ради те школе с појединим виђенијим људима. „Ваше желаније — пише ту Молер Доситију — основати полезне школе, заведеније у којему ће се пастири стада опремити науком и милосћу душевном, мора свакога отечествољубитеља увеселити. И то је са свим ваш посао и труд отворати очи рода нашега, које је позив ваш у народу свему као што и сами кажете; верпге ропства и невежества у свима смотренијама разкинути. Ту се тек не има друго што казати, него само пожелети свака срећа чина такога, и ја с увесељеном

душом то примио сам још и зато што нимало туђ рода сам духовнога, као што и ви знате.“ *)

*

Као што је већ поменуто, Доситије је о свом трошку оправио ону кућу коју је у почетку 1810. добио.

Али Доситије и пре тога времена неколико пута помиње у писмима по што шта о својој кући. Тако у писму од 29. марта 1809. пише: „Моја је кућа овде поправљена и свуда наоколо у авлији липе насађене, а у повеликој башти лепе лозе, воће свакојако и румене руже и различне зелени за кујну“. У писму од 15. фебруара 1810. вели: „Ја имам сад овде у Белграду такову башчу пространу, широку и лепу, какву ни премудри Соломон и ниједан цар персиски није имао! Свуд око зидова насадио сам лозе чудотворне. Лане у пролеће насадио сам и истога лета родила су ми три грозда; треће године кажу да ће ми донети петнаест акова вина...“ Августа 25. 1810. пише: „Мој виноград почео је рађати и моја ће бурад вина од сад пуна бити... Јагањци ми по авлији скачу, и покрај зидова цветају ми насађене липе, испод који деца комшиска свирају у фрулице: девојчице около њи, једне плавокосе а друге црнооке, у радости играју“.

Без сумње је и на основу тих писама Доситијевих и узео М. Ђ. Милићевић да је Доситије купио кућу „чим је прешао у Београд“. Али се

*) Овим Молер ваљда хоће подсетити Доситија да је он синовац знаменитога Хаџи-Рувима, архимандрита у Боговађи и једне од првих жртава.

губи из вида да је Доситије, по несумњивом казивању самога Родофиникина, био у конаку што је за Родофиникина одређен кад је писао прво, овде наведено, писмо. А тај је конак био такав да је, по сведочанству Баталакину, могло у њему живети стотину душа. У лето 1809. Доситије је прешао у зграду Совета. Одатле је писао ова друга два писма; *ту је и умро*. По томе његов говор о башти и т. д. мора се тицати вртова уз куће у којима је становао...

*

При крају јула 1810. (Баталака, 406.) оправка куће Доситијеве бејаше довршена.

Кућа је та изгледала овако.

По положају је она била испод данашње зграде Народнога Позоришта, а улазак је имала са стране улице која се данас зове Доситијевом улицом. Положај је свега имања био у дужини правцем од северо-запада ка југо-истоку. Дужина је имала преко 49 хвати, а ширина врло неједнако — од четири и по до десет и по хвати. Цело је место било неправилног лика, и ограђено зидом, само је у једном делу са стране северо-источне, где је виноград, било прошће.

Из данашње Доситијеве улице улазило се кроз капију у зиду у прво двориште које је имало дужине девет хвати а ширине пет и четири стопе. Остављајући десно коњушницу, ишло се право маленом калдрмом преко дворишта до другог зида на коме су била врата за улазак у друго двориште, које је било мало ниже од првога и имало правилан облик од осам хвати и две стопе дужине

и четири хвата и две стопе ширине, остајао је лево с огњиштем и оцаком мутвак, који се са две стране наслањао на оградне зидове. Десно се ишло у главно здање на два боја. Кућа се пружала дуж свега дворишта, а у ширину је заузимала четири и по хвата, окренута главним лицем дуж дворишта — дакле северо-источно — а имајући изглед и на прво двориште и на виноград позади. Горњи је бој лежао на зидовима који деле прво двориште од другога и друго од винограда. Из дворишта се улазило, прошавши испод степеница које воде горе, преко каменог басамака у ходник с подом од дасака, а одатле су водила врата у кухињу без прозора. У кухињи бејаху два огњишта, ниже с леве и више са десне стране, а до овога долап од дасака. Из кухиње вођаху четвора врата у две веће и две мање собе. Из прве се собе могло у хамамџик с лева, а у десном је углу стајао банак и на њему, можда, пећ. Једна је собица имала изглед у виноград а једна је, опет, повећа гледала са два прозора у прво и са два у друго двориште. На горњи се спрат излазило преко два камена басамака па, даље, дрвеним степеницама, које су изводиле у ходник с таваном од дасака које су састављале летве, све црвено и шарено обојено. Лево је стајао отворен чардак од дрвених стубова и дасака које су на плафону биле такођер обојене. Затвор с окнима био је само на једној страни чардака. На овом је кату била и највећа соба у овој кући, а до ње, као и доле, собица с прозором из винограда. И горњи је бој имао своју кухињу. Још је одвајала једна соба с пет прозора; а осем ње је било још три собице

Уопште број одељења бејаше подједнак у једном и другом кату, само је горњи бој био богатији чардаком и тиме што му је једна соба, због старинског начина извођења горњег боја пред доњим, била нешто већа. Свега је, пак, било четрнаест соба, две кухиње, два ходника, чардак и хамамџик. И ова главна зграда и коњушница бејаху од мешовите грађе: гредâ, полутинâ цигаља, ћерпича и блата. За кров је употребљена дрвена грађа неотесана, како је из шуме донесена, а све је било покривено ћерамидом. Плафони су у мањим собама били махом прости, од греда и дасака; у већим су, пак, били шарани различитим бојама. Из овога се дворишта ишло, кроз врата у зиду, у виноград који је излазио на доскорашњи шанац. Још до пре тридесет и три године могла се наћи по која стара лоза и распознати начин уређења као и правац бразда̂. Уз саму границу винограда са северо-источне стране стајао је бунар од две и по стопе у пречнику.*)

*

„Кад ова кућа, с концем јунија 1810. са свим, како је онда могуће било, готова буде, а Доситеј представи Совету да је неопходимо нужно отворити и једну школу Богословску, у којој ће се синови српски спремати и за будуће свештенство и за учитеље у нормалним школама, па уједно

*) Године 1868. по жељи и о трошку Јована Гавриловића израђио је снимак и план овога имања Доситијева Мих. Валтровић, додавши свему и рукописни „Опис уз план куће Доситија Обрадовића, у којој је била прва богословија, у Београду“. Све је то предао пок. Гавриловић на чување Срп. Учен. Друштву, а сада је у архиви Српске Краљевске Академије.

изјави Совету и то: да је он кућу ону, која му је од правитељства поклоњена, о свом трошку за ту цел оправио, и да је он сад, као такову правитељству уступа да оно у њој више поменуту школу по жељи његовој отвори. Совет са свом патриотичношћу овај предлог Доситијев прими, а у исто време и њему препоручи да се он постара за ту струку просвете народне достојне учитеље наћи, па ће се таковима, као и професорима Велике Школе, из касе народне сходна плата определити". (Баталака, 406.).

Ван сваке је сумње да је Доситије имао већ израђен план за извођење овога предузећа. Зато се и могао одмах после тога обратити Вићентију Ракићу, јеромонаху и ефемерију српске цркве у Трсту, позвавши га за првога професора нове богословије.

Ракић, и сам тада већ старац од пуних шесет година живота, већ је и раније био кушао да живи у Србији, посебице у Шапцу, као свештеник. Стога му не бејаше тешко одазвати се позиву Доситијеву, који га је у Трсту, где је Ракић живео пуних једанаест година, добро познао. И књижевним, побожно-популарним, радом својим Ракић је обраћао пажњу на себе, а неуморном вредноћом и кротким понашањем бејаше нарочито погодан и за наставника и за васпитача.

Избор Доситијев бејаше срећан.

Ракић одмах дође у Београд; ту доби стан у самој згради где ће се школа отворити, па му се одреди и годишња плата од сто педесет дуката годишње с тим да буде уједно и пропо-

ведник у београдској цркви. Ван сваке је сумње, да је све то тако одредио сам Доситије.

Школа би отворена у почетку септембра 1810. године. (Баталака, 407.).

То бејаше последња јесен у животу Доситијеву. Он мораде, наскоро по том, путовати ван Београда по Србији, за тим у Букурешт — све по важним пословима, а почетак пролећа, марта 1811., донесе и дан смрти његове. Кад је на непуна три месеца пред смрт Доситије био наименован за првога Министра Просвете, било је, без сумње, пуно лепих нада за школски напредак у Србији. Највише, ваљда, разлога за таква надања имађаше млада школа богословска...

*

О ономе што би нас у овоме случају највише интересовало немамо, на жалост, готово никаквих података. Мислимо на унутарње уређење ове школе и на рад у њој.

По нејасном казивању Баталакину (407.) сазнајемо да је учење у овој првој богословији трајало свега две године. Шта се у њој учило овај нам савременик не казује ни у колико. Сима Милутиновић наводи само да су се ученици обучавали „Богословју“ и појању црквеном. У београдској Народној Библиотеци налази се рукопис: „Шестъ словъ о воспитаніи чадъ“. То је рад Вићентија Ракића, рађен је у доба кад је Ракић био парох у Трсту а „нинѣ же учителемъ клирическимъ въ Белиградѣ“. Рукопис је преписао Симеун Секулић, клирик 1813. Априлија 8. Судећи по томе што су то дело тада преписивали

ученици Богословије, можемо претпоставити да су по њему, ма у ком виду, учили. Садржина му је педагошко-побожна и у облику проповеди. Прво слово говори о дужности родитељâ и деце и дели се на две „части“: у првој се разлаже како су родитељи дужни децу своју од младости поучавати, а у другој да су деца дужна од младости учити се. Друго слово говори о томе *како* родитељи ваља да уче децу; и овде су две „части“: прва расправља *чему* треба децу поучавати, а друга чему ваља деца да се од родитеља у самом почетку уче. У трећем се слову разлаже о потреби родитељског надзора; у првој је „части“ говор о количини надзора а у другој о томе на шта нарочито ваља пазити. Четврто слово казује дужности и начин доброга „детовоспитанија“; у две се части расправља о кажњавању деце. Слово пето које говори о потреби добрих примера родитељских пред децом, има три „части“: у првој се тврди да без „благочестна житија“ и добрих примера само васпитање мало помаже, у другој се учи да без тога слабо вреди и надзор, а у трећој се то вели и за казну. Најзад шесто слово разлаже о добром и злом примеру родитељском, а две „части“ које га испуњују тумаче шта раде побожни а шта безбожни родитељи. Првих пет слова имају и своја „закљученија“ у којима је резиме расправљања.

Без сумње је с јесени 1811. отворен и други разред ове школе.

„После две године њеног суштествовања“, како вели Баталака, т. ј. пред јесен 1812., четири су ђака ове богословије рукоположени за ђаконе.

Један се звао Матија Поповић, који је био први Србин ђакон у цркви београдској; доцније је постао прота и живео је у Рипњу где је погинуо 1835. Други је био Милован Попадић, из села Уровца ваљевске нахије; и он је доцније постао протом и живео је у Палежу. Другу двојицу Баталака не именује, само вели да су и они били из ваљевске нахије.

Петога ученика ове Богословије именује М. Ђ. Милићевић („Часови одмора“ I, 16.). Он се звао Милисав Радојичић, и живео је доцније у селу Парцанима, округа београдскога, спомињући Ракића као каквога угодника Божјега.

Шести је мало раније поменути „клирик“ Симеон Секулић, преписивач Ракићева рукописа.

Седми би био, по нејасној напомени Симе Милутиновића и досећању коментатора „Србијанке“, Драг. С. Милутиновића, неки Тома*) „звонкопјевац млади“.

Богословија је ступила с јесени 1812. и у трећу годину свога живота или у школску 1812/13. годину. Прилике су бивале све теже, али честити Ракић није био клонуо духом до послетка. Имамо сведочанство о његовим надама још и у јулу 1813. године. То је најлепши прилог за познавање духа који је у овој смерној школи вејао.

*

Над лепом Шумадијом стоје наднесени облаци и прете свакога часа олујом, која ће уништити

*) Особити певач у Београду тога доба био је, по Вуку Ст. Караџићу, (Правитељ. Совјет, 1860, 88.) *Томић* Петар, који је отпевао и Доситијеве песме у част цара Александра и Родофиникина.

богату жетву десетогодишњих трудова народа српскога. У таким се погибаоним приликама показује, колико је ко био за посао кога се у погоднијим тренуцима латио. Управник и наставник Доситијеве Богословије, смерни Вићентије Ракић с уверењем је учио ученике своје којим се путем стиче милост, да се може душа с Богом разговарати. И он, доследан своме уверењу, у тренутку општега очајања, управља Богу искрене гласе побожне душе своје: да на начин који је њему дат окрепи клонуле, побожни јеромонах пише тропар представнику Србије, Вожду, и моли Бога да окрепи срца српска и да сакруши непријатеља отаџбине српске...*)

То је био најлепши прилог који је општој ствари могла дати Доситијева Богословија!

*

С падом слободе у Шумадији 1813. нестало је и Доситијеве Богословије, чеда онога великога оца који није жалио да издахне одмах, чим је доживео да му ноге ходе „по земљи обетанија“ — слободној Шумадији.

Честити јеромонах Ракић доживео је нову слободу Шумадије, али се у њу није више враћао. Склопио је очи, у знатној старости, 29 марта 1818. у манастиру Фенеку, у Срему.

Слободна је Србија тек 1836 добила нову школу богословску.

*) М. Ђ. Милићевића: Часови Одмора I, 16.

ДОСИТИЈЕ И ХАЈДУЧКА ЧЕСМА

Неколико врста из драгоценога казивања заслужнога Ђуре Милутиновића сведоче нам о једном тренутку интимнога живота Доситијева у Београду. Оне нам у исто доба казују постанак једне жеље Доситијеве, познате данас у свему Српству. По тим врстама и по одломцима из списâ Доситијевих склапамо слику тога интимнога тренутка.

* * *

Није необична ни ретка појава да се одавно заспале успомене пробуде у приликама које су кадре изазвати их и оживети. Једна таква, стара, успомена загрејала је душу Доситијеву пријатном топлином последњих година живота његова.

Нисмо у стању пратити психолошки развој, али стојимо пред фактом да се Доситије у последњој периоди свога живота, у Београду, опоменуо путовања по Албанији и живовања у романтичном Хормову! У својој аутобиографији вели да је на путу по Албанији „видио што у мом животу нисам мислио видити! И заисто доста сам одао, али такови виликолепни и Божије красоте места нигде нисам видио. *Блаженство се некакво чувствује. само мислити на онакова дивна места*“. Описујући водопад хормовске реке код манасира,

Доситије прича како је „по том дознао да се нигде на свету лепше не спава: спавајући, чини ти се да си на небу и да ту пријатнејшу некакву и чудну музику слушаш“.

Романтичност околине ондашњега Београда није била мала и незнатна: она је имала и величанствене и дражне лепоте своје, остављајући, можда, нај јачи утисак природом око Хајдучке Чесме у топчидерском Кошутњаку. Да је Доситије одмах по доласку у Београд прокрстарио сву околину његову, и да му је утисак који је Хајдучка Чесма на њ учинила постао неизгладив, сведоче његова позната писма. У једном, од 17. новембра прве — 1807. — године, пише карловачком живописцу Стефану Гавриловићу: „Да би само Бог дао да се земље отворе, да се *и с вами на чесми ајдучкој* вашега лепога напијемо вина“. Како он то пише у зимње доба јасно је да је Хајдучка Чесма још првих, топлих, дана постала предметом пажње његове. У другом писму, писаном у главном у то исто доба, вели весело: „Тада ћу ја вами са сваким безобзиром поручити: одите ми сутра на *чесму ајдучку!*“ А мало даље у истом писму продужује: „и ако никада за преселеније са овога света нисам много марио, сада заиста не марим. Само ћу молити браћу и пријатеље *да ме код ајдучке закопају чесме*“.

Доситије је био човек упечатљиве душе. Стога није чудно што на толико места у својој аутобиографији казује како је природа овога или онога краја учинила на њ највећи упечатак, какав нигде иначе не може бити. Зато и после онаке похвале Хормову и Албанији пише 1806. септем-

бра 25. из Земуна; „Хе, браћо моја! Како ми се цели живот кратак чини, док смедеревске нисам видио пределе!“

После свега дошла је Хајдучка Чесма где је желео да вечно почива. По свему се види да је Доситије чешће излазио до ње и да се ту крепио још и — јелом и напитком.

Он често говори у својој аутобиографији о „препитанију“, али је о једном јелу нарочито говорио причајући о Хормову. То је она пита о којој је причао детаљно како се спрема: „Обаре зеље, исцеде из њега воду, разложе га с питом у тепсији, успу зејтина без штедње, пак онда разређају рибу озгор, и тако се испече с питом заједно у предивнога мириса зејтину; пак онда нек се слободно пред оваком питом сакрију талијанске паштете и инглеске пудинге! Ко би рад знати како се то куша, како ли се у усти топи и какову пријатност у гортану, туда пролазећи, причињава, то неће из овога описанија ни од стотине једну част познати“.

Хајдучка је Чесма још једном опоменула Доситија Хормова и хормовскога јела!

Ево шта о томе казује Ђура Милутиновић.

„...У оно време Доситеј је често изилазио на Ајдучку Чесму и ту се одмарао, а никад није сам био. Приповедали су да је првом, кад је ту дошао, ћутао и гледао па рек'о: „Ту мене копајте; мени је доста!“ За толику љубов тога положенија није, казао је, чувствовао нигди кроме једном у Турцији код пријатеља. И то је повторио и после, а ту је кушао и адета тога јестиво имати.

Он је био човекољубац и народољубац во вјеки вјеков“.

*
* *

Жеља Доситијева да га сахране код Хајдучке Чесме није била испуњена. Али је она имала извора у истинском осећању лепоте природне, постала је у првом тренутку кад је Доситије ту лепоту угледао, изазвана је поређењем романтичних природних лепотâ албанских крајева. Тада су оживеле и друге жеље: за који тренутак поновити хормовске прилике и — хормовску трпезу!

ПОСЛЕДЊЕ ПУТОВАЊЕ ДОСИТИЈЕВО

Нико од знаменитих Срба није путовао толико колико Доситије. Познато је, да су та његова путовања била за њ најбоља школа, у којој је научио оно што сувремени му земљаци нису знали и научио онако како ће му успомене на доба учења бити и драге и корисне. Пишући своју аутобиографију, Доситије је, разуме се, залазио добрим делом и у област путописца. Али је тако исто познато и то, да последње године свога живота Доситије није описао; па према томе нам нису у детаљима позната ни његова путовања из последње периоде интересантнога и плоднога живота српскога Анахарзиса. И не само у детаљима — живот Доситијев последњега времена, од поласка његова из Трста до смрти му, остао нам је без мало са свим непознат: онда кад је Доситије био на врхунцу уважења и славе, кад је дошао у средину свога народа, да за њ ради много више но што данас и слутимо — пада на његов рад копрена заборава, да нам под њом рад његов тога доба остане на свагда непознат. Остављајући на страну друго — Доситије је на судбину ондашње српске државе у Шумадији знатно утицао. Још ће требати времена и испитивања, да би се могло одсечно рећи *како* је он

свој утицај до ситница вршио, и како се знао наћи међу оним двема, супротним, струјама, које су тада у Београду наизменце владале. Међу тим прву зраку светлости на то питање баца помен *последњега путовања* његова, које до данас није било познато.

* * *

Знамо да се Доситије с јесени 1806. примио нарочите мисије од Совета у Смедереву, те је по послу народном ишао тада у Влашку. Знамо да се, са тога пута, из Чакова, обраћа 9. децембра писмом Совету у Смедереву. Па, најзад, знамо да се после повратка и одмора преселио у Београд. Неколика писма његова писана одатле пријатељима и познаницима, неколике анегдоте, више случајно запамћене или забележене, и кратак помен о учешћу његову у просветним пословима, што му је, као што се обично мисли, донело и положај првога Министра Просвете у Србији — представљају готово сву грађу за биографију његову тога доба, од преласка у Београд до дана смрти. Та се грађа допуњује још и овим податком који има нарочите цене своје.

* * *

Отворите другу књигу Милутиновићеве „Србијанке“, па нађите у њој песму „Нечувеност“. Читајте је редом па нарочиту пажњу обратите на стихове који су на страни 149.—151 и који гласе:

— — — — — — — — — —

Вожде собом и пред војском бољом
Са зиљама и боријам хучним,

С Барјацима, турским туговима,
И с пуцњавом стотине топова
С Београда крвогрезни стјена,
К том Свештенство с богоугодњама
Дочекат' их у Врачар изишло;
Таш-мајданом народ се пружио,
Све изљегло мало и велико,
Свак у натјеч поздрављати жеље
Многомилу, истородну браћу,
Кром што млоштво по Стамбол-капији
Београда начичкало с' било,
К'о по Шанцам' и домов' кровима;
Међ' осталим и извјестни Реља,
Банаћанин, и природни мудрац
Испео се вин' Капије исте,
Там' у пољу за гледат' веселље,
Док и старац Доситије промче
На таљигам' и у поље к Вожду,
За предсрести љубитеље Србства,
И Реља га смотри и испрати
Овим реч'ма паметодостојним:
„Зар још лихаш, о старчино дрта!
„Мало л' ти би предсказати Срба
„Устанције, избав од Турчина?
„Већ и собом доживјет' мораде!
„Пак удружит' истекар га с Русом
„Могућственим Слав-Романом новим,
„Коме но се ништа не усприје,
„Што способност изазива људску!
„Дост' од тебе дјела и спомена,
„Сад издиши, шта већ чекаш боље
„Да т' опјевам, а не оплакујем;
„Од посљедства да не видиш грђа...
„Из светијег родоуслужења!"
То њем' и би по неколик' дана,
Зар прозебо тог пута из Влашке,
Зимом иш'о посла истог ради,
Разболе се, брзо тљено збаци,

Гробом својим и Мермерном плочом
Спропсветли Београдске Цркве
Уход врата здвора великије
С десне стране, ће још плоча стоји;
Него натпис њим себ' сачпњени...
Турц'ма после углађен је био,
Или паче његовијем враз'ма...
Там' и тад нам Доситије умре...

Па шта све то значи?

* * *

На скупштини при крају 1809. буду Милан Обреновић, Миленко Стојковић и архимандрит Мелентије одређени да као народни депутати иду у главни руски стан и да траже руску војску која ће доћи у Србију.

После неког времена Милан и Мелентије, спремивши се код куће за путовање, дођу у Београд, где им се да за секретара Михаило Грујовић. Из Београда ударе на Пореч да узму и Миленка, али Миленко не хтедне поћи већ место себе пошаље својега секретара Јеремију Гагића. Депутати оду у Букурешт, где им се придруже, раније избегли, Митрополит Леонтије и Петар Добрњац. Милан сада из разних узрока пређе на страну Карађорђевих противника, тражећи не да се Вожд са свим уклони већ да се само ограничи. Да паралише све то, пошаље Карађорђе у Влашку накнадно и архимандрита Спиридона Филиповића, свога повереника. Успех би подељен: Вожд би одликован, али и руска војска, коју су желели нарочито његови противници, би одређена, и она дође у Србију, где је ратовала успешно од јуна до новембра, када се — 12. новембра 1810. — врати

у Влашку на зимовник. Са њом опет оде у Букурешт и Милан, који настаде да се одреде неки руски гарнизони на стално живљење у Србији. Тада се руска војничка управа и дипломатија ношаху мишљу да преко Србије и Босне преведу већи одред своје војске која ће се у Далмацији срести с Французима. Миланове жеље имадоше успеха. Њему се свечано обећа што је молио — али он напрасно премину у Букурешту декембра те, 1810, године. Тада у Влашкој бејаху и Миленко Стојковић и Петар Добрњац. Они жураху Русе, не би ли стигли у Београд до Новога — 1811. — Лета, кад се састаје знаменита скупштина што ће имати да узакони нове уредбе по којима власт Вождова добија више маха. Али јака зима задржа Русе, који стигоше у Београд *тачно 10. фебруара 1811.* кад је скупштина већ била завршила свој рад. Тада у Београд стиже од *Нишлотскога Полка* пет стотина војника са својим пуковником Феодоровићем Балом. *Њихов дочек описују наведени стихови Милутиновићеви.*

Али — шта рече Милутиновић за Доситија тада?

Он тврди да је на томе послу тада радио главом Доситије, да је тога ради ишао у Влашку и да је на том путу назебао, те је „мало дана“ по доласку руском у Београд пао у постељу и умро.

Па да ли има још какве потврде за то казивање Милутиновићево, које се до сада редовно превиђало?

* * *

Кад је премину у Букурешту Милан Обреновић, састала се у стану његову комисија која

је направила списак свих ствари Миланових. Тај документат, који је у оригиналу сачуван, до данас није штампан, а кад се публикује бациће нову светлост на значај Миланов и у Срба и, још више, у Руса. За нас је на овом месту значајно да је он потписан у Букурешту *8. децембра 1810.**) од Миленка Стојковића, *Доситија Обрадовића* и Јеремије Гагића. Миленка је, који је тада још био неписмен, потписао Гагић, *а Доситије се сам потписао.* Шта то, дакле, значи? Једно је већ собом јасно: Доситије је тада био у Букурешту. Од куда он тамо? Кад је отишао? чега ради? Милутиновић вели да је његово дело долазак руске војске у Београд. Нама се, пак, чини да је он био изасланик Вождов колико ради начелних питања толико и као заступник Вождове личности — онако као и архимандрит Филиповић. Имајући на уму да је он одмах за тим, у јануару, постао Министар Просвете, и да се тога примио, можемо као поуздано узети да је Вожд успехом Доситијеве мисије био потпуно задовољан. Још нешто. Говор је био о преласку руске војске за Далмацију. А Доситије је био особити познавалац и Далмације и народних прилика у њој... Свакако ово његово последње путовање показује до које је мере Доситије био зашао у политичке послове ондашње Србије.

*) Милан је најпре био сахрањен у Букурешту код цркве Кнеза Рада, а доцније га је Кнез Милош пренео на своје имање у село Хереште и ту сахранио с јужне стране црквене више јужних врата. На надгробном камену записано је, поред осталога, да је Милан преминуо 16. децембра. — В. Поменик М. Ђ. Милићевића, 467. до 468. — Међу тим, као што се види из горе поменутога документа, Милан је преминуо *пре 8. децембра.*

*
* *

Доситије се из Влашке вратио при крају децембра 1810. или у почетку 1811. Руси су стигли у Београд у почетку фебруара, а Доситије је умро при крају марта. Зато и вели Милутиновић, да је Доситије по свој прилици, озебао на томе путу, и тада је пао у постељу с које се није ни дигао.

Познато је да је при крају 1863. Вук Караџић ишао у поверљивој мисији Кнеза Михаила на Цетиње; на путу је назебао и 26. јануара 1864. умро у Бечу.

Два највећа просветна радника српска у деветнаестом веку, Доситије и Вук, у врло дубокој старости полазе на далека и тегобна путовања у поверљивим мисијама ради Србије и Српства. Обојица извршују своје позиве часно, враћају се дома болесни и умиру задовољни што су и *последња путовања* њихова, као и вас им живот, била ради среће народа српскога!

МЕЂУ ПОЛИТИЧКИМ СТРУЈАМА.

Благородни господине!

Здравствујте на многаја!

За мога четиридневнога пута једва сам чекао кад ћу стићи у Кладово. Ту моју жељу узроковале су колико год путничке тегобе и препјаствија што се на путу могу имати и имају се, не мање толико и осећање должности, да се јошт изодавде с вама про(раз)говорим. Сад фала Богу и то учинити могу, а како стигнем овамо, и прилика се на ма за то укаже. Сад, помислим, није друге већ седи и одма пиши као но што се казује или ти пева: како с коња таки за трпезу. Прво што вам казати имам јесте: човек ако ће и по стотину пута неку ствар или вештество у руку имати, опет ће сваким посмотренијем ново и неопажено што наћи моћи. И ја знавши многе земље и нације, нисам опет лишен био и сада видети на велико удивленије, али не и увеселеније, како наука јошт високо стоји пзнад света простог јакога царства. Видио сам солдате, којима наши немају што завидни бити, паче веселим се осетити морају што имаду све боље и поспешније, разве државе своје, коју они имаду толики векова а наши је сада добити хоћеју. Нами ће Бог на помоћи бити, јер нами ће дати за што сви

тежимо, нити ћемо ми недостојни граждани своје државе. већ као добра деца родитељске обитељи, бити. Зато вам са срцем удовољствија пуним и кажем овако: не смуштеније веће дерзновеније! Намеренија каковог очекивати нећу, јер нису, ви знате, ово сад времена за раатлисање него за брз. и по тому поспешан рад. Док преданем (или: *преданим) ето ме полазим вами.*

С усрдијем и високопочитанијем
пребивам
ваш
Доситеј Обрадович.

На великом полутабаку дебеле беличасте хартије властитог рукописа Доситијева не стоји ништа више. Видимо да је писано из Кладова, без сумње с последњега повратка Доситијева из Влашке, јер је Кладово тек у септембру 1810. ослобођено од Турака. Датума нема, а ни адресе; она је, ван сумње, била на другом полутабаку којим је ово писмо било омотано. Прва помисао упућује, природно, на Вожда.

* * *

Нема сумње да ће писац историје борбе за ослобођење Србије имати дуго да застане код појаве, да дипломатски рад у тако званом првом устанку нашем не стоји ни близу на оној висини на којој су били успеси убојнога оружја. Он ће томе дати објашњење, а ми на овом месту само констатујемо тај факат. Требало је, у више прилика, преговарати с Турцима и са њима се погађати; у то се бурно доба европских догађаја на-

изменце јављаху или и укрштаху у Србији струје у прилог Русији, Аустрији и Француској. У земљи унутра ти се правци често спајаху с питањем: *за* Вожда или *против* њега. Лична вредност појединих представника ове или оне струје давала је превагу једном или другом правцу. Али је то лично питање често и одводило појединце у таборе у којима они иначе не би морали бити.

Та партиска, политичка и дипломатска умешност одлика је другог доба — тако званог другог устанка — или управо догађаја̂ којима се наставише борбе — кабинетске.

Кад у почетку 1807. Срби са свим завладаше Београдом, стаде се и тај политички живот бујније развијати. То дође отуда што је с освојењем Београда био стечен центар за управу и што је тек тиме Србија изишла пред заинтересоване туђине као са свим засебно тело. Казавши то, ми, у жељи да видимо како се Доситије знао и умео наћи међу тим различитим политичким струјама, подсећамо одмах да је тада у августу 1807. и он прешао у Београд, дакле управо у доба, кад се, и у средину, где се, живот политичко-партиски био почео јаче развијати.

Одговора на питање о политичким назорима Доситијевим специјално за Србију тога доба не дају до сада позната писма његова. Стога је пок. Св. Вуловић и био похитао да га прогласи саможивим старцем филистарскога расположења. Новије, пак, доба упућује на са свим друкчије суђење. Осем тога — питања дипломатска и не бејаху ствари о којима је обазриви и искусни Доситије могао писати свакоме. Уз то не треба смет-

пути с ума — што сам више пута морао поновити — да није сачувана, без сумње, ни половина писама Доситијевих.

О Доситију се обично знало и наводило, да је био у узајамноме поштовању с Вождом; уз то се препричавала његова полемика с Југовићем као с противником једнога и заступником другога правца. То се двоје постављало обично без међусобне везе.

Међу тим нити је Доситије у политици, и спољној и унутарњој, мислио друкчије од Југовића, нити је Југовић био противник руски.

За овај навод имамо пуно разлога, али ће бити довољно подсетити на познати факат: ко би иначе смео затражити да Доситија у министровању наследи Југовић, те да се тиме врећа светла и свежа успомена Доситијева? У вези с тим: Југовић је ушао у „правитељство“ да помогне наставити дотадашњи рад у правцу, који је помагао Доситије и којим је ишао и сам Југовић. Последњи је против Доситија изишао само у једној прилици: они су се сукобили у суђењу тек о — *трећој личности*. То је била личност капетана Петра Новаковића Чардаклије. Југовић је први био појмио немогућност искреног рада с Родофиникином, уз кога је неодступно стајао Чардаклија, кога Југовић ни иначе није волео. А Доситија спајаше са Чардаклијом веза великога пријатељства. Кад умре Чардаклија, у фебруару 1808, Доситије му држаше надгробни говор. То Југовић хтеде парирати познатим стиховима против Чардаклије. Доситије мораде устати у одбрану свога пријатеља и против Југовића, који се тада осу на њ својим за-

једљивим стиховима. После врло краткога времена ствар је легла, и ми видимо Доситија да 1. септембра те *исте године* свечано отвара Велику Школу у којој је Југовић, за прво доба, био све и сва.

Пријатно је што се може констатовати факат, да су ова два у истину велика човека и Србина подједнако мислили о добру Србије па подједнако и радили.

Има једна *златна*, и ако давно и одавно већ заборављена, књижица. Она је штампана 1815. у Млецима, а прештампана 1846. у Немачкој. Зове се: *Сербије плачевно паки порабошениије...* Ја сам за њу већ раније на једном месту рекао: ако и није сва из пера Југовићева свакако је из душе његове. Она је, несумњиво, из круга Југовића — Грујовића — Радоњића и њихових пријатеља*). Искреније исповести о немилим догађајима онога доба тешко је замислити. У тој се књижици, која оштро осуђује поступање ондашњих руских заступника у Београду, спомиње на једноме месту и Доситије начином и тоном који показују да би тај суд и Доситије, да је жив, потписао. Са друге стране — имао сам такођер прилике већ нагласити, да се по ономе, што се у тој књижици ставља у уста Југовићу, јасно види како је и он волео да се Србија држи Русије до крајњих граница могућности. Ту сам подсетио и на ове стихове из Југовићева писања против Чардаклије:

*) Југовић је умро при крају 1813. а у књизи се говори и о догађајима пред крај 1814. Према томе је апсолутно немогућна комбинација Ј. Мишковића (Годишњица Н. Чупића, XXI) да је њу написао Југовић.

Земљица је својим трусом
Сведочила *браћи Русом*
Своју јарост на злобника...*)

Јасно је да се ту не трпи лично Чардаклија, а да се Руси, напротив, братиме.

Отуда смо, држимо, имали право што смо рекли, да се Доситије и Југовић *начелно* нису разилазили. Зато и јесу интересна питања: па шта је мислио Доситије о снази Србије, о њеној политици унутра и с поља?

На прво питање није тешко одговорити. Да је Доситије веровао у моралну, па и у војну, снагу ондашње Србије показује он сам толиким учешћем у јавним пословима њенога живота, сведочи управо сав живот његов тога доба као и хвале у писмима појединим пријатељима и оне анегдоте: како из земље неће бежати, како жели у њој умрети и т. д. А то, најзад, тако лепо потврђује и из наведенога писма оно место: „Нами ће Бог на помоћи бити, јер нами ће дати зашто сви тежимо, нити ћемо ми недостојни граждани своје државе, већ као добра деца родитељске обитељи, бити... Нису ово сад времена за раатлисање...“

И на друго се питање може лако дати одговор. Тога ради ваља се сетити само његових од-

*) Т. ј. — вели Вук — земљотрес је био кад је сахрањен Чардаклија. Дан смрти његове до сада није нигде наведен, а он се по тој белешци Вуковој са стиховима Југовићевим може наћи. У београдској Народној Библиотеци налази се под бр. 528 рукопис земунскога учитеља Симе Теодоровића, савременика тих догађаја. Ту између осталога налазимо и ову белешку: „1808-м лету фебруарија 6-го тресеније земљи у 2 сата и пол, по пол ноћи“. Како се и иначе зна да је Чардаклија умро у фебруару 1808. то се по овим белешкама види да је сахрањен 5. фебруара. Дан смрти био је, према томе, 4. дан тога месеца.

ношаја према Вожду. Никакве разлике од онога што је Југовић исповедао! Осем тога у писмима Доситије често говори о жељи да се *добро уређење* у земљи уведе, интересује се — разуме се — о школи и једну сам подиже као и Југовић и т. д. Али има нешто што је за познавање *Доситија овога доба* много важније од свега тога. Говорећи о политичким назорима Доситијевим какви се налазе у *списима* његовим, ја сам у делу „Доситије Обрадовић“ (Београд, 1900, 150.) казао и ово: „Он не тражи за свој народ, који се на милионе броји и који је раздељен на толико „краљевства и провинција“, једну народну државу... Отуда је Доситије велики просветни, али не и политички реформатор. Он ту није имао иницијативе. А кад су се ствари кренуле он је радо ишао за њима“. За тим сам споменуо како је Доситије догађаје од 1789. и 1804. „сводио на једно: имати слободе да би се могло имати просвете“. О путовима ка слободи и тенденцији тих путова Доситије није разбирао, он за њих није имао никаквих мерила“. Такав је Доситије по списима својим. *Али то није сав Доситије.* После свега дошла је још једна, *последња али најсветлија*, периода живота његова. Доситије, као што сведочи напред наведено писмо, тражи за Србе *српску државу.* Такву државу „наши сада добити хоћеју“. Осем тога: „Нами ће Бог на помоћи бити, јер нами ће дати за што *сви тежимо...*“ Стога он „са срцем удовољствија пуним“ и говори ове јуначке речи: не смуштеније веће дерзновеније! Ко може остати хладан после таких поклича седамдесетогодишњега старца? Вуловић је чинио неприлична поређења између До-

ситија и — Гарибалдија! Али ни ту Доситије не би остао постидан. То је тај Доситије који је аустриској полицији био већ толико опасан да је Јоакима Вујића у Земуну оптужила како стоји у везама с револуционаром Обрадовићем!

Што се тиче спољне политике, познато је, да је Доситије ишао два пута у Влашку ради „народних ствари". Он је међу неодступним присталицама руским имао оданих личних пријатеља, али са њима није ишао до краја у питањима политичким. После онога што смо навели о њему и Југовићу, излишно је посебице говорити о овоме питању. Међу тим занимљиво је уочити како се негдашњи одушевљени поштовалац просветних реформама Петра Великога разочарао кад је, столеће после тих преображаја, видео „како наука још високо стоји изнад света простог јаког царства". Томе свету „наши немају што завидни бити, паче веселим се осетити морају што имаду све боље и поспешније..."

* * *

Овај поглед на Доситија међу политичким струјама, за шта је дало повода, а и најлепше грађе, писмо, које се овде први пут саопштава, не само да не увлачи Доситија у ситне размирице партиске, већ га, напротив, износи као политичара — државника. Доситије је у последњој периоди живота свога — на жалост најмање познатој! — изишао *савршен* и као човек и као Србин. Он је донео Србији своје велико знање, али се, у накнаду за то, и сам у њој доучио и, у нечем, — препородио.

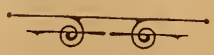

ДОСИТИЈЕ И ЦРКВА БЕОГРАДСКА.

И ако је изјављивао, усмено и писмено, жељу своју да буде сахрањен у Кошутњаку код Хајдучке Чесме, Доситије је, ипак, био сахрањен код Саборне Цркве у Београду. Ни једне речи не можемо рећи о томе да ли је он то тако хтео или да ли је при крају живота тако што наредио или бар нагласио. Само обраћамо пажњу на околност да је жеља Доситијева за Хајдучку Чесму никла одмах по његову преласку у Београд, и да јој он даје маха у прво доба свога живљења у Србији. А Доситије се у Србији — то је наше искрено уверење — препородио. Његове мисли и његови погледи на ствари и догађаје бејаху 1811. знатно друкчији од оних с каквима је могао 1807. доћи у Београд. Душевна страна Доситијева живота доживела је за то доба последњу — националну — метаморфозу. Он је „на лицу места“ видео и познао шта *још,* осем онога што је он исповедао дотле, треба *народу* и *држави.* У таким мислима његовим налазимо трага и његову заузимању *да се ондатња Саборна Црква у Београду обнови живописом.* Доситије је за тај посао био изабрао свога пријатеља Арсу Теодоровића, дотле већ познатога живописца који је и Доситијев лик израдио први и најбоље.

На писмо којим је све то јавио Арси, уметник је одговорио овако:

Мени добротворешти и високопочитајеми
Господине!

С чуством радостнаго усердија Ваше к мени управљено писмо примио сам, и то овде у Карловци, гди сам јошт непрестано, ради ствари весма разлики. Господин Митрополит ми се враћа љубовију, и ја сам и њему и свима пријатељски дјелу разположеним Ваше глубоко умно разположеније ствари изнео. И сваки је на једно у души и сердцу извео, а то је што Вам ја, благодарностију душе пуне, овдје изричем, толкователь будући онога што свак чувствовати мора: Вас је промисао Божији поспешити тамо опредјелио, за дати наук и видело просвјештенија бједној браћи. Ја не имам ништо рећи друго на Ваша предложенија, развје то, како годе Ви ту удесите ствар пристајем, и ето ме с кистом и прочим они дан у Белград. Какова се умилност души видити даје при помисли самој, да ћу чрез Вас, у великој цркви београдској писати Подобија Светитеља, и најпрво Србски Свети Краљева и Мученика!

Остајем овдје и на даље, очекујући гласе от Вас. Сто пут фала Богу и Вами рекући пребивам
в Карловци
ферфуарија 1810 год.

Ваш најоданији почитатель
Арсеније Теодорович.

Ово је писмо, на жалост, једини сачувани споменик преписке о тој ствари. И ми данас не знамо како се даље развијало питање о новом живопису београдске Саборне Цркве; не знамо

шта је ствар омело и с које су стране дошле сметње. Или је све било свршено лепо а ми о том *културном* догађају у ондашњем Београду не знамо ништа? Могућно — али *није вероватно*. У београдској се Народној Библиотеци налази још неколико писама молера Арсе из доба мало позњега. У једном се он препоручује Михаилу Витковићу и моли за његову добру реч не би ли му се дао на израду сликарски посао за цркву у Будиму. Ту Арса набраја које је цркве дотле радио — а помоћу тога може се расправити и некада спорно питање: *коју* је новосадску цркву он малао? — али београдске цркве не спомиње...

Међу тим за нас је на овоме месту важно да је Доситије дошао на мисао да треба израдити нов живопис у ондашњој саборној цркви београдској, да је ради тога водио преписку и да је његов избор пао на Арсу Теодоровића.

Шта је још покретало Доситија на такав рад и с кога је гледишта полазио, показује врло лепо завршетак писма Арсиног. *Доситије је тада и у цркви био Србин, унапред стављајући сликару на знање да понајпре ваља израдити ликове српских краљева и српских светаца.*

А то је нова част — часном спомену Доситијеву!

ПОСЛЕДЊИ СПИС ДОСИТИЈЕВ.

Кад је умрò Чардаклија, Доситије му је држао надгробни говор.

То значи да није била немогућна, па можда и необична, појава таких говора у ондашњем Београду.

Па да ли је било таких говора и при погребу Доситијеву? Не знамо — јер о погребу томе имамо само анегдотске белешке М. Ђ. Милићевића у „Поменику". Али се ваља сетити шта је Доситије онда значио: не треба заборавити да је Вићентије Ракић био проповедник у цркви београдској, и да још немамо рачуна о рукописима Ракићевим. Имајући све то на уму, ми не држимо немогућним говор над гробом Доситијевим.

Али је све то тек само претпоставка. Међу тим имамо један говор који је држан у славу Доситијеву и после смрти његове. Кад је, пак, то било, ко је и где је говорио — не знамо. Али је за нас важније што је у том говору сачуван остатак — како ми мислимо — од последњега списа Доситијева. То је, по свој прилици, био његов *Тестаменат роду* или *„Ластук гроба мога"*, о коме је спису било већ помена у овој књизи и у моме делу „Доситије Обрадовић", Београд, 1900.

Тај говор, колико га имамо у рукама, гласи:

„И светлост наста! Тако учи књига постања, и тако учити мора и књига која казује постање Сербије и која се наменити попеченију душе стари и млади, богати и сиромаа, гладни и жедни буде. А у тој књиги содержанија така, на које ли место буде Клеа ставила име твоје, које је толи драго и весма у свем србском љубљено роду? *Које* питам, а видим светлими чертами исписана слова која једно другом следе и на најпрвом листу приказују: *Доситеј!* Доситеј дође Сербији, и Сербија лица свога всепреобрази. Није ли он још из даљине видећи њену звезду гласно хитио спјев и јерихонске гласом трубе воскликно:

Возстани Сербије! востани Царице!
И дај чадом твојим видјет' твоје лице.
Обрати серца их и очеса на се,
И дај ыима чути сладке твоје гласе.
Востани Сербије!
Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Сербље возбуди!

С таковим је словом вместо приступленија поздравио Доситеј Сербију, и она је устала на дан и постала Царица!

И кад је Совет Правитељства Сербскога, о безсмертни! у часу кад смо те мајки земљи предавали, разписао свуда да се по целом драгом отечеству у црквама упокојне службе теби, неупокојени! одрже, и кад су сљедујући позиву свога Правитељства на млого места дужност извршавати почели одма другога ил' трећега дана при концу месеца који нам те узе — ми смо знали

да је то тек један чин отвјета и враћања које ти Сербија дугује на веке!

Али ти си јој жертвовао и последње саате твоје, и умирући пред сам конец живота твојега, још једном си јој завјет дао, још једном си како отац сину љубљеном *Тестамент* твој пружио и онда блажено уснуо!

На шта казују слова та твоја? Казују:

Буди воља Божија! Прооде године за годинами, и у вјечитост одилазе, а чловек от њи слаже десетак, двaестак, и два пут три пут толико пак то животом зове својим. Ваистину, тај сноп није ништо према вјечно замењујућима се годиштима до конца свјета, па ипак јесте као они сноп пруће који је отац дјецу својој предао, за показати им што сдружена снага слабе учинити може браће. Блажен они који таков сноп, кад дође да му се судбине руком раздрешује, нађе у благополучној чистоти и себи ништо за прекор и каштигу задержати не има. — Ја своје бреме скидам и ево га дрешим. Роде српски! Роде мој! Земљо дједова моји и чуварнице тјела мојега: ево ти изричем точку по точку с оном искреностију с каквом сам ти његда још служити поспјешио! Ја ти не оћу повторавати оно што сам ти у књигама мојим, какове су да су мене су миле а тебе ружно учити не знаду! толико казивао и совјетовао тебе учећи себе. Али оћу, и да могу тек колико оћу! да ти, премили роде, једина и последња љубови моја! кажем точно оно што у никакови књига света наћи не можеш, а што сам ја видио последњи дана живота мојега. Отечество мило наше на снагу стаје и међу друге

земље и државе улазити почиње. Слава Богу! Кораб потопљен буром стојао је под морем, и сад се воздвигао и между пенушећи таласи весело на сунцу дана Божијега лице огледа своје. Сузе умиленија теку! али вниманије имајмо, никада више, мудро вођен, судбине јарост да не изкуси...“

— — — — — — — — — — — — — —

На два листића, која сам имао у рукама, толико се свега налази од говора, за који изгледа да му то није почетак а ван сваке је сумње да није завршен. Ми остајемо при томе да је ту био повећи цитат из последњега списа Доситијева — а можда и цео спис — и да је тај спис био патриотско-политичкога карактера. Жалити је што се није сачувао тај, тако топло и родољубиво започети, *политички тестаменат* Доситијев, који би био нај јаче сведочанство за величину његове *српске* душе. Али и овај је остатак у складу са таким радом Доситијевим, са чином који име његово уноси и у политичку историју Србије и Српства!

ПОГОВОР

Кад је ова књига била у рукопису готова, поднесена је Одбору Књижевне Задужбине П. М. Коларца с молбом да се може о трошку те Задужбине наштампати. Референат Одборов Господин Момчило Иванић, професор, поднео је о спису реферат на основу кога је Одбор донео, у седници 13. априла ове године, повољну одлуку.

Из тога реферата саопштавају се овде неколики одломци:

„Као што сâм натпис овога састава казује, у њему су изложене последње године живота и рада Доситејева у Србији, а из краткога прегледа садржине списа г. Гавриловића види се, који се трепуци, лични и опште народни, додирују и расправљају. И једно и друго има своје особите занимљивости и донекле чари.

„Биографи великих људи нарочито се, с љубављу и пијететом, задржавају на крајевима живота личности, чиј живот описују: на првим и последњим данима њеним. На првим за то, што се по њима, као по зори дан, види у чаробној светлости будући живот, а на последњим за то, што се, као бајним вечерњим руменилом обасјан, види свршетак његов, прапитање са светом, последње „збогом!“ свету...

„Ово последње, дакле, обухваћено је овим саставом, и баш за то, што се он тиче Доситејева живота и рада, као и истакнутих личности и прилика у Србији, с којима је Доситеј долазио у везу и на њих утицао, — не може бити сумње о вредности како главне теме, тако и посебних делова овога списа“.

Поменувши недовољност грађе за изучавање и народне и књижевне историје српске, г. референат продужује:

„Али кад је на жалост све тако, како је од искони, па све до наших дана у српском народу, онда се мора радосно поздравити сваки прилог, који, тако рећи, отима из таме заборава спомене великога човека, као што је у српској новијој повесници Доситеј. То чини доиста г. Гавриловић овим својим саставом, колико и како може према подацима, који су му на расположењу и које он марљиво прибира и често до крајних танкости, местимице духовито, тумачи и из њих резултате изводи. Истина, сви ти резултати не морају остати на свагда непоколебани и непромењени; откриће новијих података, као и друкчија тумачења, која може изазвати стручна критика баш и појавом овога састава, могу, више или мање, изменити ове резултате; — али то за сада неће умањити вредност овога састава, у коме има драгоцених прилога за новију српску културну, просветну, политичку и књижевну историју.

„Кад ово тврдимо, имамо на уму резултате, језгру овога састава, до које је дошао својим истраживањем г. писац. И да је он то, као што је могао, збио у научну расправу, — она би могла наћи места у ком научном или стручном органу. Али, давши овом свом раду облик низа популарно, лаким стилом написаних чланака, — г. писац добро чини: што ће овако овај рад бити приступачан и ширем кругу читалаца, те ће допринети не само богаћењу њихових знања о Доситеју, него и њихову васпитању, да цене, а у колико могу и сами да прилажу историјске податке за тачну народну историју“.

Најпосле је г. референат исказао своје мишљење о писању имена *Доситије* и *Доситеј*, стојећи одсудно уз ово друго. Писац, пак, — из разлога̂ које је навео на стр. 52. свога ранијега рада „Доситије Обрадовић“, Београд. 1900. — остао је при првом.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Желео сам још приложити књизи и две слике: нацрт куће коју је Доситије поклонио држави за Богословију и куће у којој је он умро̂. Али остварење те жеље није било у мојој власти.

А. Г.

САДРЖИНА:

стр.

Предговор 3

Доситије у Србији . . . . . 5—76

Прећашњи и садашњи резултати 7

Дан преласка у Београд —
Дан смрти Доситијеве 15

Доситије у Тополи 19

Доситије и војвода Молер 27

Доситијева Богословија 35

Доситије и Хајдучка Чесма 49

Последње путовање Доситијево 53

Међу политичким струјама 61

Доситије и Црква Београдска 69

Последњи спис Доситијев 73

Поговор 77

Цена Динар

0 006 939 848 0
LIBRARY OF CONGRESS